

Eindevaluatie Bestuursakkoord Bonaire 2018- 2022

September – december 2023

Inhoud

1. Inleiding.....	3
2. Terugblik.....	4
3. Versterken uitvoeringskracht en versterken van het bestuur	5
4. Prioritaire thema's	6
4.1. Transparant bestuur en integriteit.....	6
4.2. Financieel beheer.....	6
4.3. Structuur overheidsvennootschappen	7
4.4. Gronduitgiftebeleid	7
4.5. Wegennet	7
4.6. Opzetten jobcentrum en arbeidsbemiddeling	8
4.7. Kinderopvang BES(t) for Kids	8
4.8. Sociaaleconomische ontwikkeling.....	8
4.9. Landbouw	9
4.10. Toerisme	9
4.11. Sociale huisvesting	10
5. Conclusie	11

1. Inleiding

Op 14 november 2018 hebben de toenmalige gezaghebber van Bonaire en de toenmalige staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties het bestuursakkoord Bonaire 2018-2022 gesloten. Het doel van dit bestuursakkoord was om gezamenlijk een bijdrage te leveren aan de duurzame ontwikkeling van Bonaire. Dit intensieve samenwerkingsverband tussen Bonaire en de ministeries in Nederland, is voor beide partijen nieuw geweest. Gedurende het proces is geconstateerd dat de samenwerking tussen de partijen goed was, en dat die goede samenwerking tot meerwaarde en effect leidde bij beide partijen.

In oktober 2018 heeft het Bestuurscollege (BC) de prioriteiten uitgekozen voor de komende jaren. Afhankelijk van het onderwerp was de primaire verantwoordelijkheid belegd binnen het Bestuurscollege. De thema's die in het Bestuursakkoord zijn vastgelegd en die in dit document worden geëvalueerd vormden, naast de 'reguliere' onderwerpen als veiligheid, onderwijs en milieu, een basis voor verdere samenwerking.

Bonaire had de regie over het uitvoeren van de gemaakte afspraken, met nauw betrokkenheid van het Rijk bij de totstandkoming en uitvoering van deze afspraken. In dit document worden de resultaten behandeld die Bonaire en het Rijk gezamenlijk bereikt hebben.

De in het Bestuursakkoord gemaakte afspraken voor het jaar 2018 en begin 2019 zagen vooral toe op het opstellen van analyses en uitvoeringsplannen en het gericht versterken van uitvoeringskracht. Vanaf 2019 dienden deze plannen uitgevoerd te worden. Uit de voortgangsrapportage van het Bestuursakkoord in het eerste kwartaal van 2019 bleek dat het opstellen van deze plannen langer duurde dan oorspronkelijk gepland (vertraging van een aantal maanden). In september van datzelfde jaar bleek, echter, wel dat er op alle terreinen voortgang was geboekt.

Tussen 2018 en 2021 heeft de programmamanager van het Bestuursakkoord elke vier maanden een rapportage uitgebracht en verantwoording afgelegd over de geboekte voortgang van de gesloten overeenkomst. Dit heeft hij gedaan aan zowel het BC van Bonaire, als aan de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en de waarnemend Rijksvertegenwoordiger. Hierover is de Tweede Kamer ook meermaals geïnformeerd.

De afspraken uit het Bestuursakkoord eindigden in 2022. Aangezien sommige gemaakte afspraken opvolging verdienden, en er in maart 2023 eilandraadsverkiezingen waren, is er besloten om in 2022 de zogenaamde Bestuurlijke Werkafspraken 2022-2023 overeen te komen. Enkele thema's uit het Bestuursakkoord zijn daarom ook opgenomen in de Bestuurlijke Werkafspraken 2022-2023.

2. Terugblik

Dit bestuursakkoord heeft een positief effect gehad op de samenwerking tussen Caribisch Nederland (CN) en Europees Nederland (ENL). Het bestuursakkoord vergroot de aandacht voor Bonaire, ook in de Tweede Kamer.

Met het opstellen en ondertekenen van het bestuursakkoord 2018-2022 hebben Bonaire en het Rijk zich gecommitteerd om intensiever samen te werken en aan de slag te gaan voor Bonaire om zo het bestaansminimum en bestaanszekerheid van de bevolking op te krikken en te werken aan een duurzame ontwikkeling voor het eiland. Bestaande uit zowel het versterken van de bestuurscapaciteit als de uitvoeringskracht enerzijds maar ook te werken aan concreet voelbare gevolgen voor de bevolking als armoedebestrijding, betere regelingen omtrent kinderopvang, verbetering van de wegen en bevorderen van landbouw en toerisme. Op enkele van deze punten is merkbaar een voortuitgang geboekt. Anderen omvatten complexere problemen en vereisen een meerjarenplan/visie om tot het gewenste resultaat te komen.

Werkbezoeken van de verschillende ministeries hebben een bijdrage geleverd aan de bewustwording van de benodigdheden op het eiland. In 2021 is besloten om het onafhankelijke programmabureau Bestuursakkoord dat een monitorende functie had op het nakomen van de bestuur afspraken op te heffen en deze onder te brengen onder het Bureau van de Eilandsecretaris van Bonaire.

Leerpunten uit het afgelopen Bestuursakkoord zijn dat in plaats van de keuze te maken voor een grote hoeveelheid ambitieuze afspraken, het beter is om de focus te richten op een geringer aantal prioritaire doelen en daar intensief aan te werken om deze te bewerkstelligen. Ook gezien de geringe (lokale) capaciteit van het eiland. Een ander leerpunt is dat de focus meer moet liggen op de behoeften van het eiland, en dat hier vanuit het Rijk aansluiting bij gezocht moet worden. Bonaire zal hierin voor de eilandelijke taken een meer initiërende rol moeten nemen en Den Haag zal hierin ondersteunen en faciliteren. Dit bevordert het vertrouwen en is onderdeel van een positieve ontwikkeling voor het eiland. Al met al kan er teruggeblikt worden op een positief en vruchtbare samenwerking tussen Bonaire en het Rijk waarbij velen zich met hart en ziel hebben ingezet voor de in gang gezette verbeteringen. Er zijn veel stappen gezet in de juiste richting.

3. Versterken uitvoeringskracht en versterken van het bestuur

Toen het bestuursakkoord in 2018 gesloten is, werd geconstateerd dat er behoefte was aan actie op het gebied van het bereiken van een gebalanceerd personeelsbestand en het versterken van de uitvoeringskracht van Bonaire. Dit leidde tot de opstelling van een verbeterrapport in 2019¹, waarbij Deloitte aanvullend onderzoek heeft verricht. De analyses resulteerden in een aantal verbeterpunten, die vervolgens zijn opgenomen in een uitgebreid verbeterplan, inclusief een deelplan voor de directie R&O. Het BC heeft op deze inspanningen op 20 mei 2020 ingestemd.

Daarnaast heeft Bonaire zich ingezet voor een doeltreffende werkorganisatie, waarbij alle sleutelfuncties voortdurend werden vervuld. Het ministerie van BZK heeft hierbij ondersteuning geboden door gedurende 12 maanden een P&O-deskundige (1fte) ter beschikking te stellen ten behoeve van het analyseren en structureren van de capaciteitsorganisatie van Bonaire. Dit heeft geresulteerd in concrete stappen op het gebied van training en professionalisering op het gebied van ICT. Uiteindelijk zijn alle staffuncties ingevuld. Het ministerie van BZK heeft hiervoor ook mogelijke interim-kandidaten voorgedragen.

Tegelijkertijd werden initiatieven zoals het Talent Ontwikkel Programma (TOP-Bonaire) en het TOP-Traineeship voortgezet tot september 2022, met als doel de lokale uitvoeringskracht te versterken. Uit de eerste tranche zijn vijf trainees in vaste dienst bij Bonaire getreden, twee bij *Fundashon Mariadal* en een trainee in tijdelijke dienst bij VWS.

Het Rijk heeft ook een rol gespeeld in het faciliteren van expertise, met name op het gebied van financiële kennis, en heeft budget vrijgemaakt voor opleidingen en trainingen voor medewerkers. Daarnaast is er een denktank opgericht door TOP-Bonaire, in samenwerking met Bonaire en BZK, om verdere strategische verbeteringen te stimuleren.

Bonaire en het Rijk hebben ook in het voortgangsoverleg geëvalueerd of de capaciteit binnen Bonaire toereikend was. Dit resulteerde in de opzet van een nieuwe monitoringsstructuur, gericht op de aansturing van strategische doelen, en minder op de uitvoering daarvan.²

Het is echter belangrijk op te merken dat, ondanks de inspanningen in de periode 2018-2022, de uitvoeringskracht een blijvend aandachtspunt blijft. Om de situatie omtrent dit thema verder te verbeteren, zijn er in de Bestuurlijke Werkafspraken 2022-2023 verdere afspraken gemaakt.

---

¹ Zie Kamerbrief Voortgang Bestuursakkoord Bonaire 2018-2022 – September 2019 (pagina 2).

² Zie Kamerbrief Voortgang Bestuursakkoord Bonaire 2018-2022 – September 2020 (pagina 3-4).

4. Prioritaire thema's

4.1. Transparant bestuur en integriteit

In het bestuursakkoord wordt beschreven dat een integer en stabiel bestuur in staat is om de taken effectiever en efficiënter uit te voeren en diensten te leveren waar de inwoners recht op hebben. Er zijn verschillende initiatieven ondernomen op Bonaire om dit te realiseren.

Het programma Betrouwbaar Bestuur Bonaire heeft een gedragscode voor de Eilandsraad opgeleverd. Ook heeft Nederland een ambtelijke systeemanalyse en pilot risicoanalyse door G&I Nederland bij de afdeling Toezicht en Handhaving. Twee integriteit coördinatoren zijn aangesteld en het Bureau Integriteit Bonaire is opgericht als onderdeel van het bureau van de gezaghebber.

Het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) heeft €120.000 bijgedragen aan de uitvoer van dit programma, dat in december 2018 van start ging met een looptijd van twee jaar. Hiermee zijn de gemaakte afspraken op dit thema nagekomen. Het programma is inmiddels verlengd tot 2022.

Naast deze inspanningen zijn er afspraken gemaakt omtrent transparantie in de besluitvorming van de gezaghebber, het Bestuurscollege (BC) en de eilandraad (ER). BC-besluiten dienden actief openbaar gemaakt te worden en BC-vergaderingen zouden worden teruggekoppeld aan de ER door het bureau van de eilandsecretaris (ES). In april 2021 is er een nieuwe website van het OLB gelanceerd met het oog op verbetering van de transparantie. Ook heeft het BC de 'Raadsinformatiebrief' (RIB) geïntroduceerd waarmee het BC de ER proactief informeert over besluiten en ontwikkelingen. In 2022 is het ES hiermee belast.

Deze initiatieven dragen bij aan het versterken van het bestuur op Bonaire, met een focus op integriteit, transparantie en effectieve besluitvorming.

4.2. Financieel beheer

Het financiële beheer van Bonaire heeft aanzienlijke vooruitgang geboekt dankzij verschillende initiatieven en afspraken. In februari 2019 werd het Verbeterplan financieel beheer afgerond, waarin diverse maatregelen werden vastgelegd om de financiële bestendigheid van Bonaire te versterken. Eén van de belangrijkste afspraken was dat de jaarrekeningen tijdig zouden worden ingediend en dat er een goedkeurende accountantsverklaring zou worden verkregen voor de jaarrekening van 2021. Inmiddels is een goedkeurende accountantsverklaring ontvangen en is aldus aan dit punt voldaan. Het BC draagt zorg dat deze verbeteringen worden doorgevoerd. Het College financieel toezicht (Cft) monitort per kwartaal de voortgang van deze implementaties en rapporteert hierover in de uitvoeringsrapportages richting BZK.

Om het financiële beheer verder te verbeteren, heeft BZK een financieel expert ter beschikking gesteld gedurende maximaal 12 maanden³, wat resulteerde in de succesvolle afronding van verschillende taken, waaronder het opstellen van een routekaart voor de goedkeuring van de accountant. In december 2021 zijn deze afspraken naar tevredenheid voltooid.

Daarnaast heeft Bonaire samen met BZK de mogelijkheden onderzocht om een Algemene/Lokale Rekenkamer op te zetten, waarvoor extra financiële middelen beschikbaar zijn gesteld door BZK. Op 15 december 2021 is een verordening aangenomen om deze rekenkamer op te richten.

Er is in 2021 ook een nieuw strategisch plan voor financieel beheer opgesteld, gebaseerd op prioritaire thema's aangekaart door het BC en de staatssecretaris. De planning- en control cyclus is aanzienlijk verbeterd, met uitgebreidere toelichtingen op uitgaven van de bijzondere uitkeringen, verbeterde ICT-beveiliging en documenten die voldoen aan wet- en regelgeving. Er zijn ook positieve ontwikkelingen geweest in het verdienvermogen van Bonaire, met verbeteringen in het innen van de

---

³ Deze expert is in mei 2019 begonnen bij het OLB, zie Kamerbrief Voortgang Bestuursakkoord Bonaire 2018-2022 – September 2019, pagina 3.

toeristenbelasting en de accordering van de afvalwaterheffing door het Bestuurscollege en de Eilandsraad. Onderzoek naar de inning van de rijkstolbelasting heeft geleid tot een nota die ter goedkeuring aan het Bestuurscollege is voorgelegd.

De analyse van de huidige ICT-applicaties van Financiën liep nog op het moment van het schrijven van deze evaluatie.

4.3. Structuur overheidsvennootschappen

Verscheidene overheids NV's op Bonaire gaan over cruciale voorzieningen (water, elektriciteit, luchthaven). Om hun werking te garanderen, dient hun structuur en effectiviteit verder te worden onderzocht. Dit laatste is met name van belang voor het bereiken en behouden van veilige en betrouwbare brandstofvoorzieningen. In opdracht van BZK is daarom een onderzoeksopdracht over dit thema opgesteld door Bonaire, EZK, I&W, en de Rijksvertegenwoordiger in november 2018, met als focus *good corporate governance* (o.a. aandacht voor de statuten, beloningsbeleid, begroting en jaarrekeningen). Tijdens dit onderzoek werd onder meer gekeken naar de nut en noodzaak van deze NV's. In januari 2019 is het onderzoek begonnen en het is in juni 2019 afgerond.⁴ De uitvoering van de aanbevelingen uit bovengenoemd rapport dat is opgesteld door crmLiNK⁵ loopt nog.

4.4. Gronduitgiftebeleid

In juni 2018 zijn door de Rijksrecherche in het rapport 'Bestuurlijk advies uitgifte van grond en erfpacht' aanbevelingen gedaan op het terrein van gronduitgiftebeleid. Oorspronkelijk was het plan om begin 2019 de Kadernota aan te kunnen bieden, maar dat is, gezien de complexiteit van het onderwerp en andere omstandigheden, niet gelukt.⁶ Na vertraging in dit proces heeft het BC in december 2021 de Kadernota Grondbeleid Bonaire opgesteld en gepresenteerd.⁷ Het eerste ontwerp van deze Nota is in april 2022 aangeboden. Deze Nota biedt Bonaire de kans om de regie te houden op de woningmarkt, zonder zelf eigenaar te zijn.

BZK heeft in 2019 een expert (1fte) voor acht maanden beschikbaar gesteld. In het voortgangsoverleg is afgesproken dat deze expert grondbeleid gaat ondersteunen bij het finaliseren van de nota. De gedetacheerde expert heeft geholpen bij het opstellen van het implementatieplan en heeft kennis uitgewisseld met de medewerkers van Bonaire. In oktober 2019 is door de directie R&O gestart met de uitvoering van de Kadernota. Nadat de periode van detachering was afgelopen, heeft Bonaire een interne medewerker gekoppeld aan de expert grondbeleid.

In de Kadernota zijn verschillende aspecten van het grondbeleid op Bonaire aan bod gekomen (o.a. klimaat, mobiliteit, economie). In een groeiende samenleving, blijft grond(uitgifte)beleid een dynamisch facet. Afspraken over de uitwerking en implementatie van bovengenoemde Kadernota zijn, ook gezien bovengenoemde vertraging, opgenomen in de Bestuurlijke Werkafspraken 2022-2023.

4.5. Wegennet

De Directie R&O van Bonaire heeft een uitvoeringsplan voor de besteding van de vrijgekomen middelen voor de verbetering van de infrastructuur opgesteld. Het ministerie van I&W heeft dit plan vervolgens getoetst om te kijken of deze haalbaar en geschikt zijn.

Bonaire heeft aangegeven dat het in totaal 16 jaar zal duren om het gehele wegennet aan te pakken. Dit meerjarenplan is vervolgens opgedeeld in plannen van vier deelprojecten die ieder vier jaar beslaat. Het eerste plan is voltooid. In augustus 2019 heeft het ministerie van I&W voor de uitvoer van dit eerste plan €8,5 miljoen aan Bonaire ter beschikking gesteld. Daarnaast is Bonaire een

---

⁴ Op 18 september 2019 zijn de resultaten opgeleverd. Zie hiervoor Kamerbrief Voortgang Bestuursakkoord Bonaire 2018-2022 – September 2019 pagina 2.

⁵ [blg-902398.pdf \(officielebekendmakingen.nl\)](https://www.bonaire.gov.bq/blg-902398.pdf)

⁶ Deze vertraging werd al benoemd in de Kamerbrief Voortgang Bestuursakkoord Bonaire 2018-2022 – September 2019 (pagina 3). Zie bijvoorbeeld het Verslag 4^e voortgangsoverleg Bestuursakkoord finale versie DR (pagina 8) of Verslag 4de Voortgangsoverleg Bestuursakkoord Bonaire DR (pagina 1-2).

⁷ Zie [dsresource \(bonairegov.com\)](https://www.bonaire.gov.bq/dsresource).

samenwerking met de gemeente Alphen aan de Rijn op dit thema gestart.⁸ Het tweede plan loopt van 2023-2027. Verder actie op dit onderwerp is dan ook nodig, aangezien niet alle opgestelde doelen zijn behaald.

4.6. Opzetten jobcentrum en arbeidsbemiddeling

Bonaire en het Rijk hebben zich ingespannen om een jobcentrum te realiseren. Dit centrum dient als loket waar diensten voor werkzoekenden en werkgevers samenkomen. Het ministerie van SZW is nauw betrokken geweest bij het opzetten en invullen van dit jobcentrum. Sinds januari 2021 is het *'Plenchi di Trabou'* operationeel en dus is aan de afspraak uit 2018 voldaan.

Per jaar stelt de Stuurgroep jobcentrum een begroting op, waarin helder is uitgewerkt wat de bijdragen zijn van Bonaire, het Rijk (via de Regio Envelop) en het ministerie van SZW. Hiermee is aan de afspraak dat Bonaire en het ministerie van SZW de mogelijkheden voor structurele financiering zouden onderzoeken, voldaan.

Bonaire continueert de huidige inzet op arbeidsbemiddeling: niet alleen financieel, maar ook qua personeel (3fte). In bovengenoemde Stuurgroep zijn afspraken gemaakt over de personele inzet van Bonaire en SZW bij het opstellen van de begroting. Deze afspraken zijn ook opgevolgd in de Bestuurlijke werkafspraken 2022-2023.⁹ Bonaire draagt zorg voor structurele financiering van hun aandeel.

4.7. Kinderopvang BES(t) for Kids

Ter bevordering van de toekomstperspectieven van de kinderen op Bonaire werkten Bonaire, Sint-Eustatius en Saba samen met het Rijk (de ministeries van SZW, VWS, OCW) om de kinderopvang en naschoolse voorzieningen op deze eilanden te verbeteren. Allereerst heeft het Rijk hiervoor structureel geld vrijgemaakt, al waren er ook zorgen wat betreft de capaciteit van Bonaire, Sint-Eustatius en Saba. In december 2018 is door de betrokken partijen een gezamenlijk programmaplan afgerond en dit plan is door het BC en het Rijk geaccepteerd.

In 2020 is er een eilandverordening vastgesteld waarin de eisen omtrent kinderopvang op Bonaire, Sint-Eustatius en Saba zijn neergelegd. Daarnaast is er een wetsvoorstel in de Tweede Kamer aanhangig over dit onderwerp dat beoogt de kwaliteitshandhaving beter te garanderen. Hierin zijn ook de structurele budgetten vastgelegd. Het Rijk heeft verschillende voorwaarden gesteld aan de uitkering van vrijgemaakte middelen.

Bonaire meldt dat het aanbod van kinderopvang vergoot is, dat er kleinere groepen zijn en dat de kosten voor kinderopvang lager zijn dan vóór het programma. Samenwerking op dit punt was dus wederom waardevol en succesvol.

4.8. Sociaaleconomische ontwikkeling

Daarnaast hadden Bonaire en het Rijk ook voor ogen om de sociaaleconomische situatie op Bonaire te verbeteren. Op onder meer armoede- en schuldenbeleid en koopkracht zijn verschillende acties ondernomen.

Het BC heeft in oktober 2022 de Routekaart Plan van aanpak armoedebestrijding Bonaire geaccordeerd. Doel was om te komen tot een integrale aanpak voor het voorkomen, bestrijden en verzachten van armoede op Bonaire. Belangrijk onderdeel van het armoedebeleid is het onderwerp schuldhelpverlening; hiervoor is inmiddels een kadernota opgesteld.

Ook draagt Bonaire zorg voor professionalisering van de eilandelijke armoede- en schuldenaanpak en legt Bonaire het beleid vast in een verordening dan wel in algemene kenbare beleidsregels. Dit stond voor eind april 2022 op de planning. Daarnaast heeft het BC zich gecommitteerd aan een actieve dialoog waarin afspraken kunnen worden gemaakt over onderwerpen die met dit thema

---

⁸ Zie Kamerbrief Voortgang Bestuursakkoord Bonaire 2018-2022 – September 2019 (pagina 1).

⁹ Zie Prioriteit 1, punt 10 (pagina 4).

verband houden. Het ministerie van SZW draagt bij aan een herstart van deze dialoog door middel van een externe procesbegeleider en secretaris.

Bovendien hebben het Rijk en BC zich ingespannen om de kosten van levensonderhoud voor mensen met een laag inkomen te verbeteren. Bonaire heeft namelijk concrete acties uitgevoerd op de aan het hen geadresseerde thema's in de kabinetsreactie op het onderzoek van de prijzen van levensmiddelen. Op grond van deze afspraak heeft Bonaire onder meer het '*Bon Kompra Plus*' en een tijdelijke verlaging van de kosten van energie en brandstof geïntroduceerd. Het ministerie van EZK heeft Bonaire hierbij ondersteund. Voor huurders van een particuliere woning heeft het OLB een pilot Bijdrage Particuliere Verhuur opgezet: huurders met een laag inkomen ontvangen een bijdrage vanuit de overheid voor de maandelijkse huurlasten. Ook heeft het OLB, aanvullend op maatregelen van het rijk, (tijdelijk) de kosten van brandstof en energie verlaagd.

Bonaire geeft aan dat aanvullende maatregelen binnen dit onderwerp noodzakelijk zijn. Deze zijn onder meer neergelegd in de Bestuurlijke Werkafspraken 2022-2023.¹⁰

4.9. Landbouw

Om minder afhankelijk te worden van import, wil Bonaire haar eigen landbouwsector versterken zodat zij meer zelfvoorzienend zou kunnen worden. Eén belangrijke factor in de landbouwsector was de reorganisatie van de dienst Landbouw, Veeteelt en Visserij (LVV).

Allereerst heeft het BC in september 2019 een besluit genomen over de opzet van het herzieningsprogramma van de landbouwontwikkeling naar aanleiding van een analyse die is opgesteld door een extern onderzoeksbureau.¹¹ Dit programma zag vooral op de herziening van de LVV. Naast dit besluit hebben het BC en het ministerie van LNV de afspraken zoals gesteld in de Memorandum of Understanding (MoU) van 2 september 2015 herbevestigd. Gezamenlijk hebben deze partijen een plan van aanpak opgesteld ten behoeve van de reorganisatie van de LVV en aanverwante organisaties. In het plan wordt onder meer teruggekeken op ontwikkelingen van de laatste jaren op het gebied van landbouwontwikkeling, welke middelen er ingezet zijn en in welke mate deze effectief zijn geweest. LNV heeft middelen geleverd (€250.000) zoals is benoemd in bovenstaande MoU voor het opstellen van dit plan van aanpak en voor de uitvoering van dit plan in de praktijk. In september 2019 is het BC gestart met de implementatie van het plan van aanpak.

Bovendien heeft het ministerie van LNV een programmamanager (1fte) voor 12 maanden aangesteld die samen met Bonaire zorg droeg voor de uitvoering van het programma landbouwontwikkeling daar waar het ging om het opzetten van een slachthuis en professionalisering van de geitenhouderijen.

4.10. Toerisme

Een belangrijke bron van inkomsten voor Bonaire is toerisme. Deze sector beïnvloedt daarmee dus ook de sociaaleconomische status en ontwikkeling van haar inwoners. Het is daarom van groot belang dat er een goed doordacht en gedragen toerismeplan werd opgesteld door Bonaire om de inkomsten vanuit deze sector in de jaren te verzekeren.

In november 2019 heeft Bonaire een toeristisch toekomstperspectief opgesteld waarin de prioriteiten en het algehele beleid in de toerismebranche worden beschreven. Dit perspectief vormde daarna de basis voor de uitvoering van deze plannen. Bonaire, het ministerie van EZK en de Rijksdienst Voor Ondernemend Nederland (RVO) ondersteunden de lokale partijen om publiek-private samenwerkingen aan te gaan, waardoor (nieuwe) initiatieven ter bevordering van het duurzaam toeristisch toekomstperspectief kunnen ontstaan. Hoewel het Rijk betrokken was bij de uitvoering, is het nadrukkelijk de taak van Bonaire geweest om deze plannen uit te voeren en hierin een voortrekkersrol te spelen. Binnen deze relatie zette het Rijk zich in op een twinningrelatie met vergelijkbare regio's en/of gemeenten om kennisdeling te bevorderen, ondersteund door de RVO.

---

¹⁰ Zie o.m. Bestuurlijke werkafspraken 2022-2023, Prioriteit 1, punt 1 en punt 7 (pagina's 2-3).

¹¹ Zie Kamerbrief Voortgang Bestuursakkoord Bonaire 2018-2022 – September 2019, pagina 2.

Ten behoeve van deze ondersteuning heeft het Rijk ook een programmamanager geworven die Bonaire hierbij ondersteunde.

Er zijn verschillende belastingen op toeristen ingericht zoals de belasting op cruisepassagiers en toeristenbelasting op het vliegveld per 1 juli 2022 ter vervanging van van de "room tax" en de "rental car tax". Dit soort reguleringen hebben geleid tot extra inkomsten van ruim 8 miljoen dollar per jaar, wat ruimte bied om opleidingen in de toeristische sector kosteloos te kunnen aanbieden. Ook is er vanuit de opbrengsten van de toeristenbelasting een tegemoetkoming in de elektriciteitskosten gefaciliteerd voor de bevolking.

In de jaren 2020 en 2021 heeft de toerismesector op Bonaire, echter, een flinke tegenslag gekend door de COVID-19 pandemie en de daarmee samenhangende preventieve maatregelen. Als gevolg van de pandemie is het 'Tourism Recovery Plan' opgesteld.

4.11. Sociale huisvesting

Bonaire heeft actie ondernomen om meer sociale huisvesting te realiseren. Bonaire, het Rijk en de *Fundashon Cas Bonairiano* (FCB) hebben een overeenkomst gesloten voor de realisatie van 500 sociale huurwoningen. In deze afspraak zijn partijen ook overeengekomen dat de benodigde infrastructuur wordt bekostigd door Bonaire en dat het kabinet geld beschikbaar stelt vanuit de Regio Envelop. De bouw van deze nieuwe huurwoningen zal in tranches plaatsvinden.

De overeenkomst heeft als einddatum 31 december 2029. De eerste en tweede tranche zijn reeds opgeleverd en de realisatie van de derde tranche van meer dan 200 woningen is in volle gang. Gezien de grote woningnood heeft BZK een bedrag van ruim 8,5 miljoen USD beschikbaar gesteld voor procesversnellingen. Naar verwachting worden deze huizen in 2025 opgeleverd.

Verder is de wet maatregelen huurwoningmarkt per april 2021 in werking getreden. Ook zijn de huurcommissie- en huurprijzenverordening en de verhuursubsidieverordening met terugwerkende kracht per 1 april in werking getreden.

5. Conclusie

Op alle door het Bestuurscollege en het Rijk gestelde prioriteiten is voortgang geboekt in de periode tussen 2018 en 2022. Het Bestuursakkoord kan alleen daarom al een succes worden genoemd, en heeft dan ook als een (hernieuwde) basis gefungeerd voor samenwerking sinds 2022. Bonaire en het Rijk hebben daarnaast lering getrokken uit ervaringen rondom de uitvoering van de gemaakte afspraken. Dit betekent dat een aantal afspraken zijn herzien in de Bestuurlijke werkafspraken 2022-2023.

Een belangrijke focus, is de wens van het BC om een meer initiërende rol te spelen in de komende jaren die, waarin zij aangeven wat zij graag willen veranderen op hun eiland. Hierin zoekt het BC de samenwerking met het Rijk en neemt de regie over de prioritering en uitvoering. Ten tweede geeft het BC aan te willen gaan voor kwaliteit in plaats van kwantiteit als het gaat om deze prioritering. Het is beter om een beperkte focus te hebben en die daadwerkelijk uit te voeren dan een grote verscheidenheid aan afspraken te maken.

Tegelijkertijd is de uitvoeringskracht op Bonaire een blijvende uitdaging gebleken. Een aantal sleutelposities zijn gedurende de jaren van het Bestuursakkoord ingevuld, maar het behouden en werven van capaciteit, de doorontwikkeling van het ambtelijk apparaat en het versterken van de bestuurskracht verdienen continue aandacht.

Ten slotte heeft het Bestuursakkoord ook een rol gespeeld in de relatie tussen – en met – Bonaire en het Rijk en Europees Nederland. Bij de uitvoering van de afspraken zijn verschillende gemeenten betrokken geweest als partner van Bonaire, door middel van het ter beschikking stellen van capaciteit en expertise. Naast het nauwer tot elkaar brengen van partijen op verscheidene thema's heeft het ook de afstand tussen Bonaire en Europees Nederland verkleind en het wederzijds begrip vergroot.